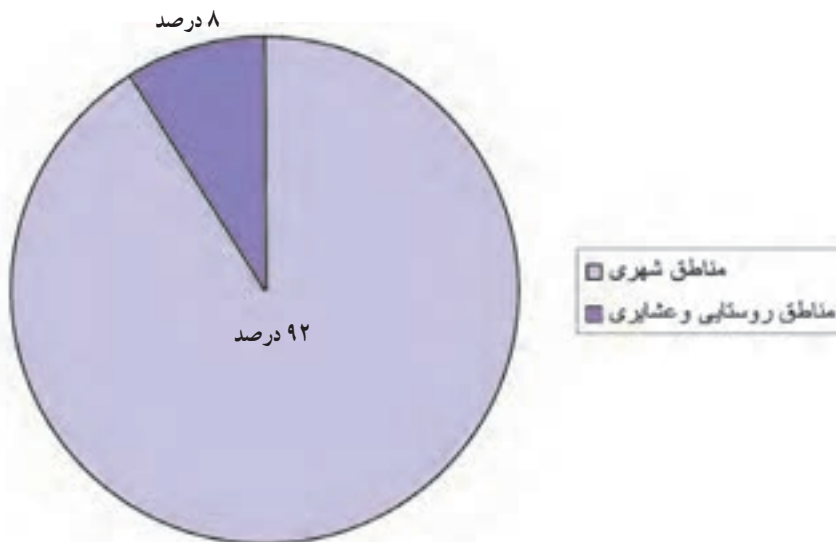

درس ۲ شیوه‌های زندگی در استان

بنا به نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰، استان تهران در مجموع ۱۲/۲۲۳/۵۹۸ نفر جمعیت دارد که از این تعداد، ۱۱/۲۶۵/۴۷۸ نفر ساکن شهرها و ۹۵۸۱۲۰ نفر در مناطق روستایی و عشایری ساکن‌اند.

شکل ۲-۲- نمودار توزیع نسبی جمعیت در استان

کوچ‌نشینی

امروزه، جامعه عشایری ایران یک واقعیت اجتماعی و بخشی از ساختار تاریخی - فرهنگی فعال از بیکره جامعه ملی است. گرچه نسبت جمعیت عشایر کمتر از جمعیت شهر و روستاست ولی تأثیر اقتصادی، اجتماعی و نقش دفاعی و مزدداری آنان در کبان کشورمان انکارناپذیر است و بی‌تردید، یکی از میراث‌های گرانقدر و ضرورت‌های اجتناب‌ناپذیر ایران زمین محسوب می‌شود. در استان تهران، تعداد عشایر کوچنده کم است و جمعیتی بالغ بر ۱۸ هزار نفر را در برمی‌گیرد. طایفه‌های کلهر، صادقی شاهسون، جمالی، پازوکی، هداوند و ... از عشایر استان‌اند که دشت لار، دماوند، فیروزکوه، محلّ بیلاق و شهرستان‌های ورامین، شهریار و رباط کریم محلّ قشلاق آن‌هاست.

آن‌ها علاوه بر پرورش گوسفند به پرورش شتر نیز مشغولند و بخش عمده‌ای از پروتئین مورد نیاز استان را تأمین می‌کنند.

شکل ۳-۲- عشایر کلهر - دشت لار استان تهران

برای مطالعه

جشنواره «شیرواره» نماد انفاق و تعاون در جامعه عشایری تهران

پس از کوچ عشایر به منطقه کوهستانی ارجمند و استقرار جمعیت در منطقه، در اولین روز شیردوشی مراسم جشن «شیرواره» برگزار می‌شود. این جشنواره نمادی از ایجاد روحیه مشارکت‌پذیری در جامعه عشایری است. از آن‌جا که فراوری روزانه شیر برای هر خانوار مقرون به صرفه نیست و میزان شیر تولیدی دام‌های هر خانوار براساس تعداد دام متفاوت است، پس با تعیین نوبت برای خانواده‌ها براساس تعداد دام آن‌ها، هر خانواده از مقدار شیر معین برای تولید فرآورده‌های لبنی برخوردار می‌شوند. از دیگر مراسم خاص این جشنواره اهدای تمام شیر دوشیده شده در روز اول به مکان‌های مقدس و متبرکه نزدیک محل استقرار عشایر و توزیع آن در بین افراد مستمند است.

روستانشینی

غلبه زندگی شهری بر زندگی روستایی یکی از ویژگی‌های جمعیتی بارز استان تهران است. با توجه به افزایش روند جمعیت و تبدیل روستاها به شهر در سال‌های اخیر، روستانشینی در این استان جلوه خاصی ندارد؛ زیرا روستاهای موجود نیز رنگ و بویی شهری دارند. با این وجود، در بیشتر این روستاها فعالیت‌های کشاورزی و باغداری صورت می‌گیرد. در بعضی از مناطق مانند فیروزکوه دامداری سنتی و صنعتی نیز رایج است. علاوه بر آن، در مناطق کوهستانی، پرورش زنبور عسل از فعالیت‌های عمده اقتصادی به حساب می‌آید.

شکل ۴-۲- فعالیت‌های کشاورزی و باغداری در روستاهای تهران

روستاهای ییلاقی و خوش‌آب و هوا در ناحیه کوهستانی استان تهران وجود دارند که برای گذران اوقات مناسب هستند. ساکنان شهر تهران با ساخت و سازهای فراوان؛ معماری متفاوت با بافت روستایی، تغییر الگوی مصرف در زندگی روستائیان و ایجاد مشاغل جدید و مراکز خدماتی این روستاها را دچار تغییرات فراوانی کرده‌اند.

شکل ۵-۲- روستای امامه فشم

جغرافیای انسانی استان تهران

شهرنشینی

استان تهران به دلیل پایتخت بودن، مهم‌ترین مرکز اقتصادی، جمعیتی و فرهنگی حتی گردشگری است. افزایش جمعیت و مهاجرت زیاد به تهران، زمینه یک «منطقه شهری وسیع» را در این استان پدید آورده که شامل یک مادر شهر (تهران) و مجموعه‌ای از شهرهای کوچک و شهرک‌های اقماری شده است که با تهران ارتباط روزانه و کاری دارند.

شکل ۶-۲- شهر تهران

گفتنی است که میزان شهرنشینی در استان تهران در سال ۱۳۹۰ رقم ۹۲ درصد رسیده؛ در حالی که در کل کشور ۷۱ درصد است.

مهم‌ترین عوامل توسعه شهرنشینی در این استان تمرکز فعالیت‌های سیاسی، صنعتی، خدماتی، تجاری، مراکز علمی و تحقیقاتی و گردشگری است. همین امر موجب تمرکزگرایی در پایتخت کشور شده است.

روزانه ده‌ها هزار نفر در تردد و عبور و مرور از شرق به غرب و از شمال به جنوب‌اند؛ وجود چنین ترافیکی، مردم این شهر را با مشکلاتی روبه‌رو کرده است.

جمعیت شهر تهران در روز به ۱۱ میلیون و در شب به ۸ میلیون نفر می‌رسد. چرا؟

با رشد روزافزون جمعیت در استان تهران، تعدادی از روستاهای اطراف تهران چون شهریار، پیشوا و پس از آن قرچک، اسلام‌شهر، و پاکدشت به شهر تبدیل شدند. تعداد شهرهای تهران از ۲۵ شهر در سال ۱۳۷۵، به ۴۰ شهر در سال ۱۳۷۹ و ۴۲ شهر در سال ۱۳۸۹ افزایش یافته است.

شهرهای جدید

توسعه شهر تهران از جهات مختلف و فزونی جمعیت آن، مسئولان را در دهه‌های اخیر بر آن داشت تا به منظور رفع مشکلات شهرنشینی، نیاز روزافزون به مسکن و جلوگیری از ایجاد شهرهای غیراصولی در حاشیه کلان شهر تهران، به احداث شهرهای جدید بپردازند و آن را به عنوان یک سیاست و ضرورت جدی در دستور کار خود قرار دهند.

جدول ۲-۲- مشخصات شهرهای جدید استان تهران

ردیف	نام شهر	فاصله از تهران (کیلومتر)	جمعیت پیش‌بینی شده (هزار نفر)
۱	اندیشه	۳۰	۱۲۰
۲	پرنده	۴۵	۳۰۰
۳	بومهن (پردیس)	۳۵	۲۰۰
۴	واوان	۴۵	۲۰۰

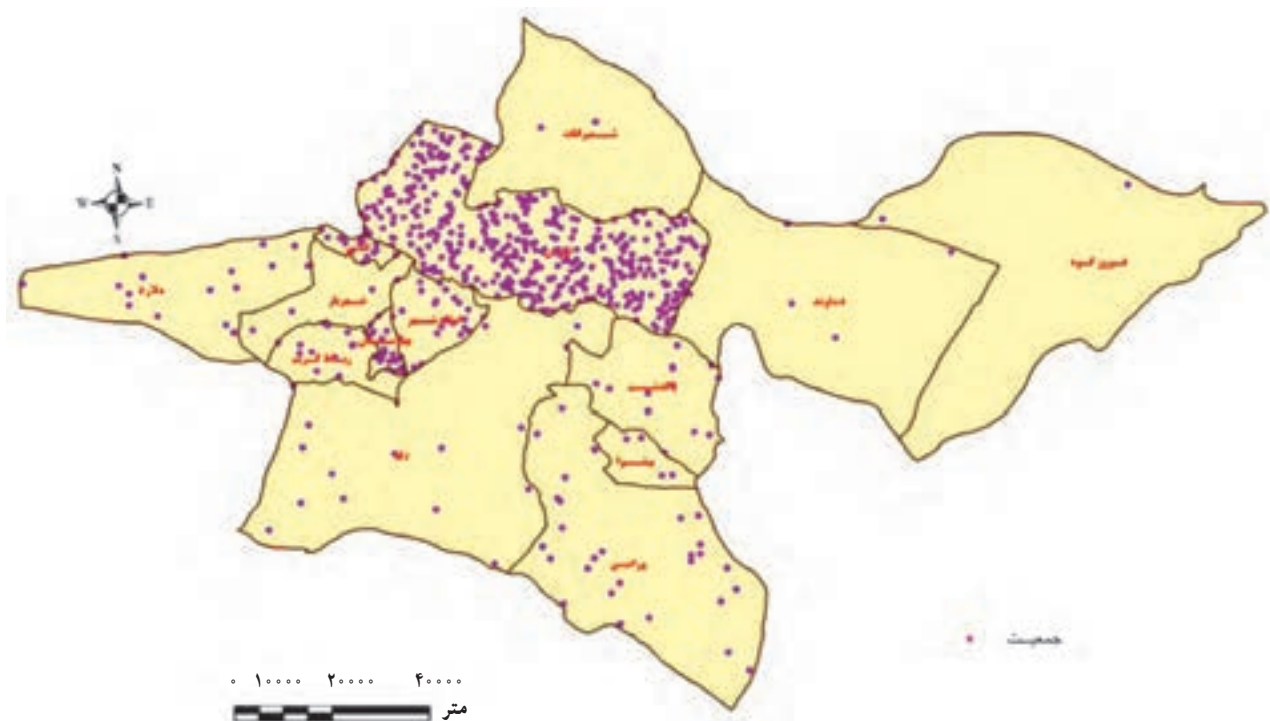

شکل ۲-۷- شهر جدید پردیس

درس ۸ جمعیت استان

استان تهران با جمعیتی بالغ بر ۱۲ میلیون نفر پرجمعیت‌ترین استان کشور است و بیش از ۱۶ درصد از مردم ایران در آنجا زندگی می‌کنند. در حالی که وسعت آن کمتر از ۱ درصد کل کشور است. بدین ترتیب می‌توان آن را پرتراکم‌ترین استان ایران نامید.

شکل ۸-۲- نقشه تراکم جمعیت استان تهران به تفکیک شهرستان

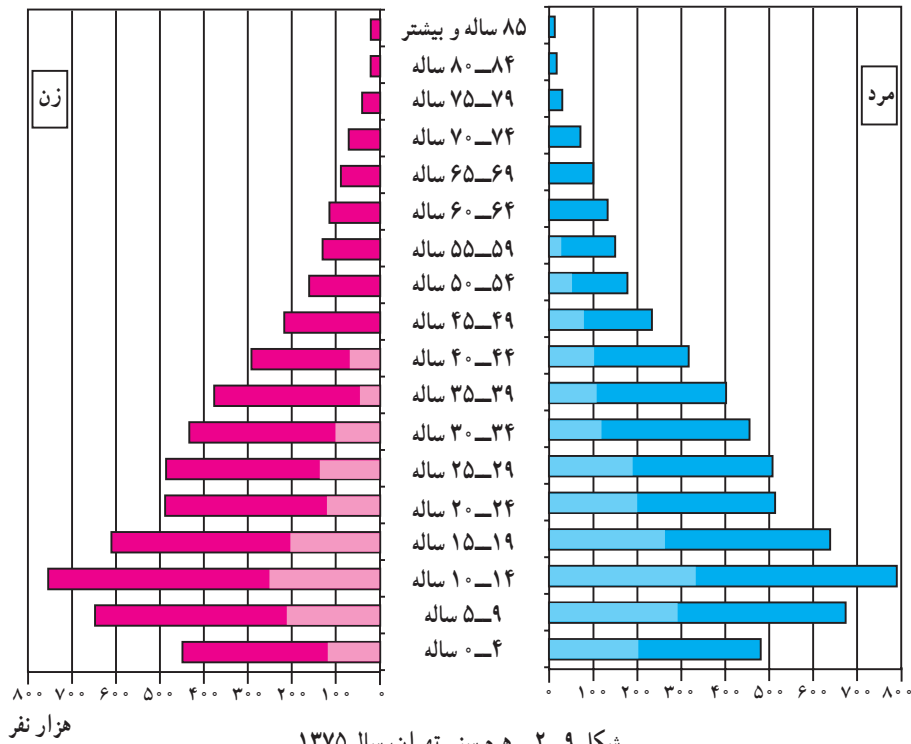
استان تهران پرتراکم‌ترین و پرجمعیت‌ترین استان کشور است.

ساختمان سنی جمعیت استان تهران

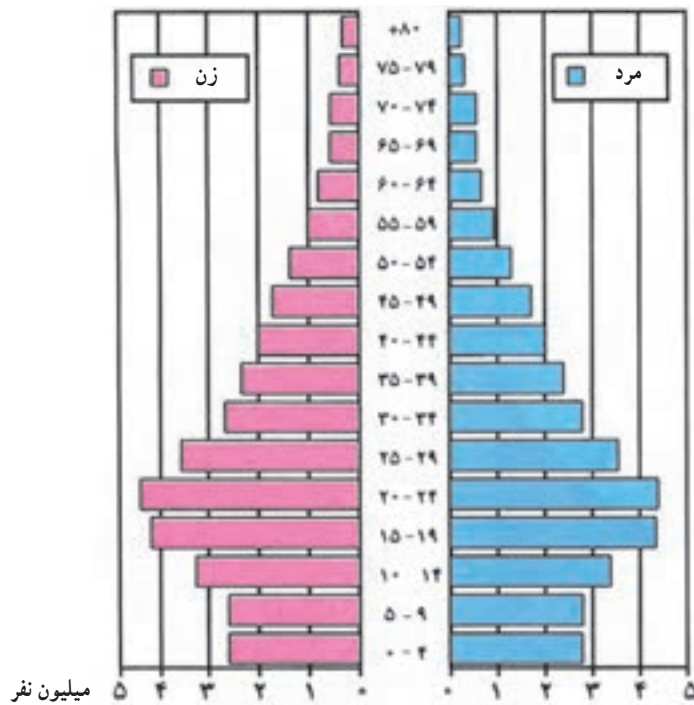
نمودارهای صفحه بعد هرم سنی جمعیت را نشان می‌دهد:

از دو هرم سنی شکل ۱-۲ چه چیزهایی استنباط می‌کنید؟

شکل ۲-۹- هرم سنی تهران، سال ۱۳۷۵

شکل ۲-۱۰- هرم سنی تهران، سال ۱۳۸۵

ترکیب سنی جمعیت تهران در سال ۱۳۸۵ بیانگر کاهش مولید، افزایش جمعیت فعال اقتصادی و افزایش امید به زندگی است.

برای مطالعه

جدول ۳-۲- ترکیب سنی جمعیت استان تهران در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵

گروه سنی	۱۳۷۵ به درصد	۱۳۸۵ به درصد
۱۴- سال	۳۳/۶۷	۲۱/۴۳
۱۵-۶۴ سال	۶۱/۸۸	۷۳/۶۳
۶۵+ سال	۴/۳۵	۴/۹۵

مهاجرت

مهاجرت یکی از ویژگی‌های بارز جمعیتی استان تهران است. این استان، مهاجرپذیرترین استان کشور است. استان‌های آذربایجان شرقی، همدان، اردبیل و زنجان به ترتیب بیشترین مهاجران را به استان تهران گسیل می‌دارند. در فاصله سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵ در مجموع ۴۱/۴۴۴ نفر در بین استان‌های کشور جابه‌جا شده‌اند که از این تعداد، ۱/۴۳۸/۴۰۶ نفر به استان تهران وارد و در آن جا ساکن شده‌اند. براساس سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰، جمعیت استان تهران در ۱۵ سال گذشته به ۱۲ میلیون و ۲۲۳ هزار و ۵۹۸ نفر رسیده است.

مسائل و مشکلات ناشی از افزایش و تمرکز جمعیت و راهکارهای کاهش

۱- تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی: افزایش جمعیت شهر تهران، نیاز به مسکن و توسعه زیر ساخت‌ها و امکانات مورد احتیاج را در پی دارد. همچنین، تمرکز جمعیت موجب توسعه صنایع و راه‌های ارتباطی شده و در نتیجه، بسیاری از زمین‌های کشاورزی و فضای سبز را تحت تأثیر قرار داده است. ولی با بلند مرتبه‌سازی می‌توان از تخریب یا تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی و فضاهای سبز جلوگیری کرد.

شکل ۱۱-۲- تغییر کاربری اراضی کشاورزی

۲- فشار بر منابع آب: در سال‌های اخیر، با افزایش جمعیت و توسعه صنایع، نیاز به آب افزایش پیدا کرده و فشار بر منابع آب سطحی و زیرزمینی شدت یافته است. با توسعه فرهنگ صرفه‌جویی و استفاده از شیرآلات خودکار، مصارف بهداشت خانگی نیز به صورت بهینه درآمده است. در بخش صنعت نیز با افزایش تعرفه و تشویق آنان به استفاده از آب بازیافتی می‌توان فشار بر منابع آب را کاهش داد.

شکل ۱۲-۲- کاهش ذخیره آب در پشت سد

جغرافیای انسانی استان تهران

۳- آلودگی هوا : با افزایش جمعیت، توسعه صنایع و ازدیاد وسایط نقلیه موتوری، آلودگی هوای تهران رو به فزونی گذاشته و در نتیجه، مشکلات بسیاری نظیر بیماری های تنفسی، انواع سرطان ها و ناراحتی های قلبی و ریوی را در پی داشته است. اگر چه دو طرح محدوده کنترل ترافیک و محدوده تردد زوج و فرد خودروها تا حدودی از مشکلات آلودگی هوا کاسته است ولی مشکل آلودگی همچنان پابرجاست.

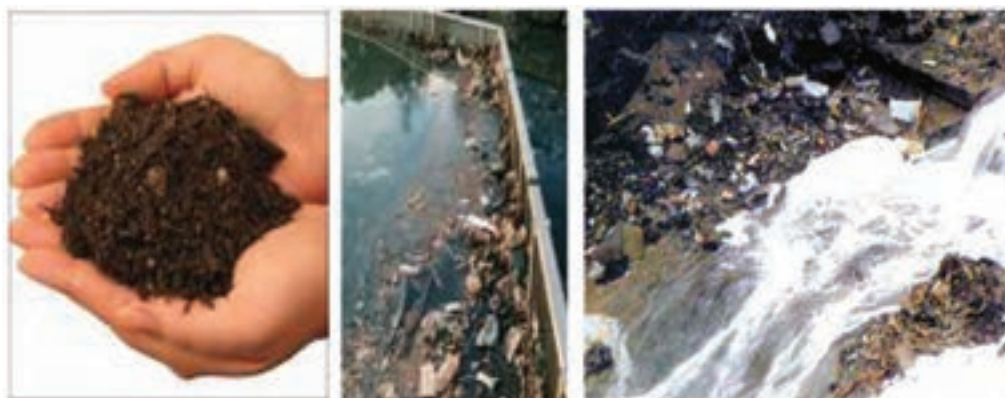

شکل ۱۳-۲- آلودگی هوا

فعالیت ✓

شما چه راهکاری برای کاهش آلودگی هوا پیشنهاد می کنید؟

۴- آلودگی آب و خاک : تمرکز فاضلاب های انسانی و صنعتی در محدوده جغرافیایی تهران و نفوذ آن ها به درون آبخوان و سفره های آب زیرزمینی موجب آلوده شدن آب های زیرزمینی می شود. هم چنین، جریان سطحی فاضلاب شهری خود موجب آلوده کردن سطح خیابان ها و محیط زیست شهری و آلودگی خاک می شود. در جهت کاهش آلودگی آب و خاک، اقداماتی مانند ایجاد شبکه فاضلاب شهری (اگوسازی)، خارج کردن صنایع و عدم صدور مجوز احداث صنایع آلاینده انجام شده است.

شکل ۱۴-۲- آلودگی آب و خاک

- ۵- مصرف زیاد انرژی: بیش از یک سوم صنعت کشور و یک ششم جمعیت ایران در استان تهران متمرکز شده است؛ از این رو، مصرف انرژی در این استان چندین برابر سایر استان‌هاست.
- مشکل مصرف زیاد انرژی را می‌توان از طریق آموزش به مردم برای کاهش مصرف انرژی از جمله تشویق و ترغیب مردم برای استفاده از لامپ‌های کم مصرف و هم‌چنین عایق‌بندی ساختمان تا حدودی کاهش داد.
- ۶- افزایش میزان شهرنشینی و افزایش نیاز خدماتی: افزایش جمعیت و تمرکز حدود ۲۰ درصد جمعیت شهری ایران در تهران به خدمات و امکانات زیربنایی نیاز دارد درحالی‌که کمبود این امکانات و خدمات، مشکلات جدی را ایجاد کرده است.
- دولت در نظر دارد به استان‌های محروم تسهیلات بیشتری همچون افزایش سهم این استان‌ها از محل تولید ناخالص داخلی، افزایش سهم بودجه‌های عمرانی، اعمال سیاست‌های تشویقی و یارانه‌ای و اعطای معافیت‌های مالیاتی برای استقرار صنایع در بخش‌های اشتغال‌زا اختصاص دهد.
- با تمرکززدایی از شهر تهران و با توجه به آمایش سرزمین و تأمین امکانات مورد نیاز مردم در شهرستان‌ها، می‌توان شرایطی را فراهم کرد تا ضرورتی برای مراجعه مردم به تهران نباشد.
- ۷- مشکلات حمل و نقل: افزایش جمعیت و وسایل نقلیه، از یک سو و گنجایش محدود خیابان‌ها و کمبود وسایل حمل و نقل عمومی از سوی دیگر موجب ترافیک سنگین در خیابان‌های تهران و در نتیجه، کاهش سرعت و صرف هزینه زیاد رفت و آمد می‌شود.

شکل ۱۵-۲- مشکل ترافیک در شهر تهران

توسعه خطوط مترو و اتوبوس تندرو (بی.آر.تی) افزایش سفرهای درون شهری و در نتیجه، ترافیک و آلودگی ناشی از آن در کلانشهر تهران باعث شده تا مترو و خطوط اتوبوسرانی بی.آر.تی به عنوان راه حلی برای برطرف کردن چنین معضلاتی طراحی شود. این امر توانسته است بخشی از مشکلات ترافیک را برطرف کند.

ب - ایستگاه بی.آر.تی

الف - ایستگاه مترو

شکل ۱۶-۲- ایستگاه‌های مترو و اتوبوس تندرو (بی.آر.تی) در شهر تهران

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان تهران

درس ۹ آداب و رسوم مردم استان

حقیقت این است که آداب برگرفته از دین و هنجارهای اجتماعی کمتر تحت تأثیر زمان قرار دارد. آداب و رسوم تحت تأثیر خرده فرهنگ‌ها ممکن است که در هر محل تفاوت‌هایی داشته باشد. سنت‌ها و آداب و رسوم هر قوم تشکیل دهنده هویت آن قوم است و حفظ و شناخت آن آداب و عادات، به حفظ و ارزش‌ها و میراث کهن و دیرین جامعه کمک می‌کند؛ از این رو، شناخت آن‌ها از ارزش و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از جمله آداب و رسوم مردم استان تهران می‌توان به آداب و رسوم ازدواج، عید نوروز، شب چله، مراسم ماه محرم، نذری و غیره اشاره کرد.

به نظر شما، علت دوام و استمرار برخی از آداب و رسوم چیست؟

بیشتر بدانیم

- ۱- عید نوروز: شامل خرید لباس عید، خانه‌تکانی یا رفت و روب، سفره هفت‌سین، مراسم خاص تحویل سال نو، دید و بازدید و سیزده‌به‌در است.
- ۲- شب یلدا (شب چله): از آیین‌های کهن ایرانی است که در این شب مردم بیدار می‌مانند تا با شعر خواندن، قصه گفتن، فال حافظ گرفتن و آجیل خوردن با مادر جهان در زادن خورشید همراهی و همدردی کنند.

شکل ۱-۳- سفره هفت‌سین

تهرانیان قدیم در همهٔ اعیاد خود سنت حسنهٔ جمع شدن افراد خانواده در منزل یک بزرگ‌تر را حفظ می‌کردند امروزه نیز در بسیاری از خانواده‌ها همهٔ فرزندان در منزل مادر و پدر جمع می‌شوند. میوه‌هایی که در این شب خورده می‌شود عبارتند از: هندوانهٔ سرخ، انار سرخ، سیب سرخ و لیموی زرد، هندوانه که مهمترین میوهٔ سرسفرهٔ چله است به‌عنوان نمادی کروی که بیرونش سبز و درونش قرمز است و سمبل خورشید محسوب می‌شود. از دیگر مراسم این شب، بیان قصه‌هایی از رستم و سهراب و خواندن اشعار زیبا و دلنشین است. تهرانی‌ها شب یلدا را همه ساله جشن می‌گیرند تا سنت‌های زیبای قدیم را در لابه‌لای زندگی جدیدشان حفظ کنند.

۳- آداب و رسوم ازدواج در تهران قدیم: شامل خواستگاری و بله‌برون، خرید عروسی، جهاز برون، حنابندون، مراسم عقدکنان، بردن عروس و پاتختی که البته در جزئیات تفاوت‌های اندکی با جاهای دیگر دارد.

شکل ۲-۳- شب یلدا

بیشتر بدانیم

مراسم ماه محرم: در تهران سابقه‌ای طولانی دارد و همه ساله بر شکوه و جلال آن افزوده می‌شود. از حدود دهم و پانزدهم ماه ذی‌حجه مساجد و تکایا برای مراسم ماه محرم آماده شده، چادرها و خیمه‌ها برای اجرای روضه‌خوانی و تعزیه برپا می‌شود.

شکل ۳-۳- مراسم عزاداری و شبیه‌خوانی در ایام محرم در تهران

گفت‌وگو دربارهٔ مراسم متعدد این ایام، معنا و مفهوم هر پرچم، عَلم و کتل و اعتقادات مردم، در این مطلب مختصر نمی‌گنجد.

سیاهپوشی در محرم: از روزهایی که مساجد و تکایا برای ماه محرم آماده می‌شدند، کم‌کم رنگ سیاه بر پوشش مردم از زن و مرد و پیرمرد و جوان غالب می‌شد تا جایی که در روز اوّل ماه محرم همه یکپارچه سیاه‌پوش بودند و این سنتی بود تغییرناپذیر، تا جایی که فقیرترین مردم که از مال دنیا جز پیراهن و قبای نشان چیزی نداشتند، همان را می‌فروختند و سیاه می‌خریدند یا با لباس کهنهٔ سیاه معاوضه کرده یا حتی با جوهر رنگ می‌کردند.

یکی از نذرهای مجرب مردم نیز نذر پیراهن، دستمال و پارچهٔ سیاه بود که بین فقرا و بی‌سیاه‌مانده‌ها تقسیم می‌شد. در این ایام تمام مساجد، سقاخانه‌ها، حسینیه‌ها و تکیه‌ها سراپا سیاه شده، آمادهٔ اجرای مراسم و پذیرایی از عزاداران می‌شد.

نذرهای رایج و از یاد رفته: ایام محرم همواره به عنوان روزهای خیرات و روا شدن حاجات شهرت داشته است و به همین دلیل در روزهای محرم هر کسی به وسع خود در اطعام عزاداران می‌کوشید و از دیگ‌های بیست منی گرفته تا کماجدان‌های کوچک، با شور و شعفی خاص بر سر اجاق می‌گذاشت و آن را با خلوص نیت در بین مردم پخش می‌کرد. حتی کسانی که توانایی اطعام نداشتند، با ریختن مستی برنج در بلوی نذری یا تکه گوشتی در خورش، در نذر شریک می‌شدند.

اعتقاد به این که این شب‌ها، بهترین زمان طلب آمرزش برای درگذشتگان است، خرما، حلوا، شکر پنیر، آش و سمنو نیز بر اقلام دیگر نذورات اضافه شد و بدین ترتیب تهران در این ایام، به شهری یکپارچه نعمت، کرم، بذل و

بخشش تبدیل می‌شد.

نذرهایی که مردم در ماه‌های محرم و صفر برای رفع گرفتاری‌ها و شفای بیماران خود و فرزندان‌شان انجام می‌دادند، عبارت بودند از: آب‌دادن یا سقایی، شربت‌دادن، پختن آش امام زین‌العابدین (ع)، اطعام با انواع غذاها، نذر شمع، نفت و روغن چراغ به امامزاده‌ها، مالیدن گل بر سر و صورت، سینه‌زدن، زنجیر زدن، زیر علم، کتل و علامت رفتن، خواندن زیارت عاشورا، ختم قرآن، روزه گرفتن و ...

علاوه بر این‌ها، انجام خدماتی چون پذیرایی، کفشداری و اسفند دود کردن در مساجد و تکیه‌ها نیز با نذر و قصد قربت انجام می‌گرفت. تهیه مواد مورد نیاز دسته‌ها از ساز و دهل گرفته تا زنجیر و علم و کتل و علامت، پرچم، دیگ، سینی، استکان و ... نیز از موارد نذر بوده و هست.

یکی از انواع نذرها، گرفتن روزه سکوت بود و فرد روزه‌گیر، در تمام دوازده روز عزا تا آخر ماه محرم و گاهی صفر، یک کلام سخن نمی‌گفت.

انجام امور عام‌المنفعه مانند رسیدگی به وضع خیابان‌ها، تأمین روشنایی معابر تاریک، پوشاندن چاله‌ها و راه آب‌ها، کمک به نابینایان، پرداخت بدهی زندانیان یا تهیه غذا و پوشاک برای خانواده‌هایشان، غذا دادن به پرندگان، میانجیگری در اختلافات خانوادگی و دوستانه و ... نیز با قصد قربت انجام می‌گرفت.

زبان و گویش‌های محلی در استان تهران

زبان هر قومی آینه تمام‌نمای فرهنگ آداب و رسوم، اعتقادات، باورها و پیشینه تاریخی آن‌هاست و از بین رفتن آن‌ها باعث از بین رفتن میراث فرهنگی و هویت جامعه می‌شود؛ از این رو، حفظ زبان‌ها و گویش‌ها از اهمیت زیادی برخوردار است.

تهران در روزگاران کهن از توابع شهر ری بوده است. ری نیز در روزگاران قدیم از توابع سرزمین ماد به شمار می‌آمده است؛ از این رو، زبان مردم تهران و ری در آغاز شاخه‌ای از زبان مادی بوده که با پارسی قدیم قرابت داشته است.

مرحوم عباس اقبال آشتیانی در مقاله‌های تحقیقی خود، با نام لهجه تهرانی، گویش مردم تهران باستان را چنین تعریف کرده است:

«لهجه تهرانی که پیش از خراب شدن و از رونق افتادن شهر ری، به آن زبان رازی می‌گفتند، از لهجه‌های زبان پهلوی یعنی شعبه‌ای از زبان پارسی است که در بخش شمال، شمال غربی، مغرب و جنوب ایران رواج داشته و لهجه‌های مازندرانی، گیلکی، تاتی، لری، کردی، شیرازی، آشتیانی و ... از بازماندگان همان زبانند. این زبان به کلی غیر از پارسی دری بوده که نخست در ماوراءالنهر، سپس در خراسان و سیستان، زبان رسمی و شعر و ادب شده است.»

همه طوایف و رزمین اغلب فارسی صحبت می‌کنند؛ اگر چه عده‌ای از این طوایف، فرهنگ، زبان و اعتقادات خاص خود را دارند ولی نیاز مردم باعث شده که زبان واحدی را انتخاب کنند و به دلیل یکی شدن و آمیختن مردم این منطقه با هم، تشخیص کرد، ترک و تاجیک از هم مشکل است. پاک‌های، سیاه‌منصوری‌ها و ایل مافی گردند ولی فارسی صحبت می‌کنند. کنگرلوا، فرجی‌ها و

ویژگی‌های فرهنگی استان تهران

قشقای‌ها ریشه‌ی ترکی دارند ولی نسل امروزشان ترکی نمی‌دانند بلکه گویش و لهجه‌ی مخصوص ورامینی‌ها را دارند. عرب‌ها هم، زبان عربی آمیخته به فارسی صحبت می‌کنند. هداوندی‌ها هم بعضی از ویژگی‌های زبان لری را حفظ کرده‌اند، طایفه‌ی قشملی در یکی از روستاهای قرچک زندگی می‌کنند و زبان آنان تلفیقی از زبان پهلوی و فارسی دری است.

● نمونه‌ای از گویش ورامینی: هست و نیست ← هست و نیست

کتاب را ← کتابِ رِ یا کتابِ رُ.

رباط کریم در گذشته جزئی از بلاد بزرگ ری بوده است و مردم محلی و بومی آن علاوه بر تکلم به زبانی که هم ریشه‌ی زبان مردم ری باستان بود، با بهره‌گیری از اصطلاحات خاص محلی خود گویش می‌کنند.

● شمیران در گذشته، روستاهای کهن و زیبای فراوانی داشته است. بسیاری از این روستاها زیبا و گوش‌نوازند که برخی از این نام‌ها از ریشه‌ی زبان تاتی است که تا حدود دویست سال پیش زبان غالب در شمیران بوده است.

● زبان مردم شهرستان دماوند جزء لهجه‌های مازندرانی-ترکی است و زبان کردی نیز در آن‌جا رواج دارد. زبان مردم فیروزکوه فارسی است و بیشتر با لهجه‌ی مازندرانی تکلم می‌کنند.

● نمونه‌هایی از ضرب‌المثل‌های مردم تهران

ضرب‌المثل گونه‌ای از بیان است که معمولاً تاریخچه و داستانی پندآموز در پس بعضی از آن‌ها نهفته است. بسیاری از این داستان‌ها از یاد رفته‌اند به طوری که پیشینه‌ی برخی از مَثَل‌ها بر بعضی از مردم روشن نیست؛ با این حال، در سخن به کار می‌رود.

۱- هم از آس قم افتادیم هم از شوربای کاشان

۲- دیفال موش داره موش هم گوش داره

چند نمونه از ضرب‌المثل‌های رایج در بین مردم تهران را جمع‌آوری کنید.

۱-

۲-

فصل چهارم

پیشینه استان تهران

درس ۱۰ پیشینه تاریخی استان

منطقه تهران که در شمال غرب فلات مرکزی ایران قرار گرفته است، از زمان‌های دور و ادوار پیش از تاریخ، منطقه‌ای مسکونی بوده است، به طوری که ردپای فرهنگ‌های پیش از تاریخ را در گوشه و کنار آن می‌توان سراغ گرفت. بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی از یک سده قبل تا به امروز، بسیاری از مراکز فرهنگی در دشت تهران را مشخص و معلوم ساخته و نشان می‌دهد که این دشت حداقل از نیمه دوم هزاره دوم (عصر آهن) تا به امروز مسکونی بوده است.

تاریخ افسانه‌ای تهران به «شیت بن آدم» و «هوشنگ پیشدادی» می‌رسد. در عهد ساسانیان، کیش زرتشت در ری رواج یافت و چندین آتشگاه بزرگ در شمال و جنوب تهران ایجاد شد. نخستین آتشگاه در قصران در فاصله ۳۰ کیلومتری مرکز تهران رو به روی یکی از ارتفاعات کوه توجال قرار داشت.

در کتاب «تهران عصر ناصری» آمده است: تهران قبل از قرن شش ه.ق. یکی از روستاهای کم‌اهمیت بود و شهر ری که تقریباً در شش کیلومتری تهران قرار داشت، کانون عظیم تمدن و فرهنگ قدیم این خطه به شمار می‌رفت؛ تا این که با هجوم ویرانگر مغول، جنگ‌های داخلی، کشمکش‌های مذهبی و تفرقه‌اندازی‌های فرقه‌های مذهبی و... ری رو به ویرانی نهاد.

در کتاب «معجم البلدان» آمده است: تهران قریه‌ای است معظم و ولایت ری دارای باغات زیاد به اشجار و ثمرات خوب و فراوان و سکنه در خانه‌های سرداب مانند به سر می‌برند. تا حمله مغول، هنوز هم تهران به صورت قریه‌ای نه چندان معتبر باقی مانده بود و مانند دیگر قراء ری، زیر نظر خوارزمشاهیان اداره می‌شد. با قوت حموی، سیاح بزرگ عرب، هنگام فرار از دست مغولان در سال ۶۱۷ ه.ق. از این قریه یاد کرده است.

پس از زلزله‌های متناوب و نیز حمله مغولان، تهران به تدریج از شکل روستا بیرون آمد و به شهرکی تبدیل شد که دارای چهار امامزاده و چند بقعه متبرکه بود. به عنوان اولین امامزاده‌های تهران باید از امامزاده زید، یحیی، اسماعیل و سید نصرالدین نام برد. در این دوره، کشاورزی و باغداری توسعه پیدا کرد و این امر نظر مهاجمان و ساکنان روستاهای اطراف تهران را به خود جلب کرد. این وضع تا پایان دوره‌های ترکمانان و اوایل صفویه ادامه داشت.

تهران دوره صفویه

این دوره از حیات شهر تهران، از زمان شاه طهماسب صفوی (۹۴۸-۹۳۰ ه.ق) آغاز می‌شود. شاه طهماسب صفوی که به دلیل مدفون بودن جد اعلای صفویان - امامزاده حمزه - در جوار حضرت عبدالعظیم بارها از قزوین به زیارت این اماکن مقدسه می‌رفت، نخستین بار در سال ۹۴۴ ه.ق. از قریه آباد تهران دیدار کرد و از آن خوشش آمد و به شکارگاه‌های آن علاقه‌مند شد و چندین بار در سفرهای خود در آن قریه اقامت گزید.

او سرانجام در سال ۹۶۱ ه.ق. دستور داد در پیرامون تهران که ۶۰۰۰ گام محیط آن بود، بارویی با ۱۱۴ برج (به عدد سوره‌های قرآن مجید) بنا کنند و در هر برج، سوره‌ای از کلام الله مجید را برای تبرک پنهان سازند. برج‌ها با فاصله منظم از یکدیگر به

این شرح پدید آمد : سمت جنوبی ۴۰ برج، سمت شمالی ۳۱ برج، سمت غرب ۲۲ برج و سمت شرق ۲۱ برج.
تهران ابتدا از نظر وسعت اندکی بزرگ تر از چند شهر آن روزگار بود و از چهار طرف دروازه‌هایی به این شرح داشت :

- * جنوب : دروازه اصفهان یا دروازه حضرت عبدالعظیم در مدخل کنونی بازار عباس‌آباد، خیابان مولوی
- * شمال : دروازه شمیران در مدخل کنونی خیابان پامنار
- * غرب : دروازه قزوین در مدخل کنونی بازارچه قوام الدوله، میدان وحدت اسلامی (شاهپور سابق)
- * شرق : دروازه دولاب در مدخل کنونی بازارچه نایب السلطنه خیابان ری.

شاه طهماسب علاوه بر آبادانی تهران، باغ‌ها و بناهای حکومتی متعددی در آن بنا کرد. پس از مرگ شاه طهماسب، جانشین او، شاه اسماعیل دوم، نیز توجه خاصی به تهران داشت.

شهر تهران تا پایان سلسله صفویه مسیر رو به ترقی و توسعه را طی کرد.

تهران دوره افشاریه

در آغاز زمامداری نادرشاه، تهران در راه توسعه گام برمی داشت. با آن که در این دوره پایتخت ثابتی وجود نداشت و مرکزیت حکومتی و اداری هم در اصفهان بود، تهران برای نادرشاه اهمیت نظامی یافت و توجه او به تهران به گونه‌ای جلب شد که در سال ۱۱۵۲ ه.ق. فرزند خود، رضاقلی میرزا را به حکومت تهران مأمور کرد و تمام ولایت به سیطره وی درآمد.

تهران دوره زندیه

با غلبه زندیان و پیروزی کریم خان زند بر محمد حسن خان قاجار و فتح تهران در سال ۱۱۷۲ ه.ق. کریم خان زند در تهران به سلطنت رسید. در این دوره، اندک رونقی در اوضاع و احوال تهران پدید آمد. کریم خان زند برای آبادانی تهران کوشش‌های بسیار کرد. دو محله بزرگ به نام‌های عودلاجان و چال میدان از ترکیب محله‌های کوچک سابق به وجود آمد و بیشترین جمعیت شهر را در خود جای داد. کاروانسراها، دکان‌ها و محل کار بازرگانان و پیشه‌وران در بخشی متمرکز شد و به مرور بازار تهران پدید آمد.

کریم خان به علت درگیری و کشمکش با محمد حسن خان قاجار و کاستن حمایت ترکمن‌ها از محمد حسن خان، مجبور شد به شیراز برود؛ از این رو، در سال ۱۱۷۶ ه.ق. حکومت تهران را به غفورخان واگذار و پایتخت را از تهران به شیراز منتقل کرد. اهمیت تهران از همین زمان شروع شد. در پایان دوره زندیان، تهران سیمای شهری یافت و از زمانی که لشکریان قاجاریه به سرکردگی مجنون خان پازوکی آن را گشودند (۱۱۹۹ ه.ق) به صورت شهری کامل جلوه‌گر شد.

تهران دوره قاجاریه

در سال ۱۲۰۰ ه.ق. آقامحمدخان قاجار، این شهر جدیدالتأسیس را که تا آن زمان جنبه نظامی داشت، به پایتختی انتخاب کرده، پس از تحکیم پایه‌های حکومت خود در سال ۱۲۰۹ ه.ق. رسماً در این شهر تاجگذاری کرد. از این زمان، نهادهای حکومتی در تهران استقرار یافت.

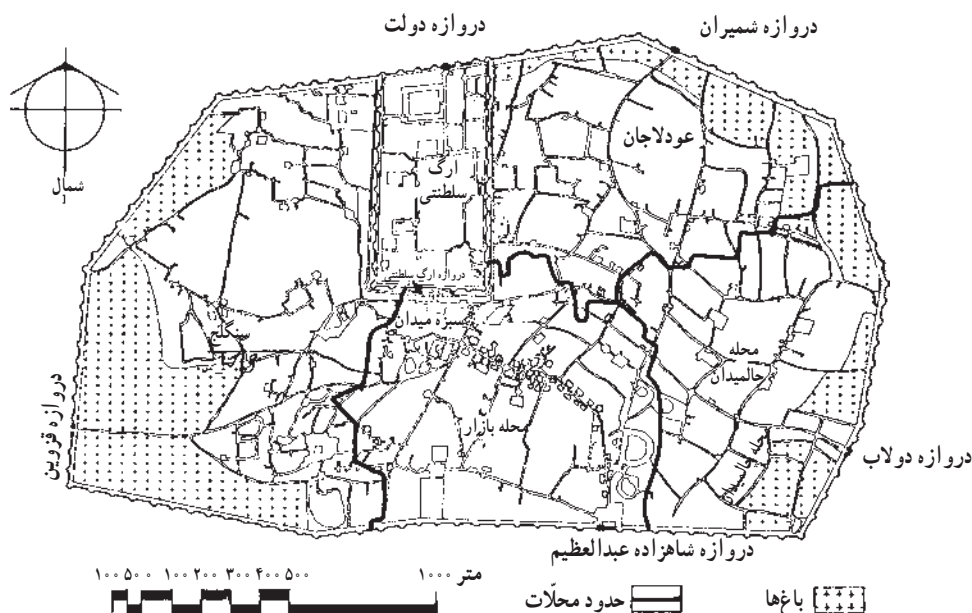
آقامحمدخان برخلاف دیگر پادشاهان، علاقه چندانی به ساخت بناهای عظیم و باشکوه نداشت؛ به طوری که از زمان وی تنها عمارت تخت مرمر باقی مانده است. جمعیت شهر تهران را در این دوره ۲۵۰۰۰ نفر تخمین زده‌اند. پس از آقامحمدخان، فتحعلی‌شاه (۱۲۶۵-۱۲۱۲ ه.ق) بناها و عمارت‌هایی جدید در تهران ساخت؛ برای مثال می‌توان به توسعه و تزیین عمارت تخت مرمر، احداث تخت مرمر در وسط میدان، مسجد شاه، مسجد عزیزالدوله، مدرسه مروی و چندین باغ از جمله باغ نگارستان اشاره کرد.

در این دوره، بسیاری از زمین‌های داخلی شهر به مرور به خانه، قصر و بنای دولتی و سفارتخانه و ... تعلق گرفت. در دوره محمدشاه با آوردن آب کرج به تهران و تثبیت مالکیت زمین و بالا رفتن مهاجرت‌ها، آبادانی شهر چشمگیر شد. در زمان محمدشاه، احداث بناهای جدید همچنان ادامه داشت. ضلع جنوبی مسجد جامع تهران و بازار بین این مسجد و مسجد شاه - «بین الحرمین» - از آثار این دوره است. در جنوب تهران نیز دروازه دیگری به نام دروازه محمدیه در میدان «پاقاپوق محمدیه» یا میدان اعدام ساخته شد. دروازه دیگری نیز که افغان‌ها به نام دروازه ارگ یا دروازه دولت در مدخل خیابان «باب همایون» ساخته بودند، مرمت و بازسازی شد.

در دوره حکومت ناصرالدین شاه، جمعیت تهران حدود ۱۵۰/۰۰۰ نفر بود. همراه با گسترش شهر تهران، ناصرالدین شاه، «میرزا یوسف مستوفی الممالک»، صدراعظم، و «میرزاعیسی»، وزیر، را مأمور طراحی نقشه شهر تهران کرد.

در این دوره به سبب اداره کشور و سازماندهی درست، به دستور میرزاتقی خان امیرکبیر محله ارگ با کوشش معمار با سابقه و برجسته‌ای به نام «عبدالله خان معمارباشی» توسعه یافت و بناهای جدید در آن احداث شد.

در هسته مرکزی شهر، اندک‌اندک بازار تهران شکل نهایی به خود گرفت و راسته بازارها، تیمچه‌ها، کاروانسراها و سراهای متعدد ایجاد شد. به این ترتیب، تهران سیمای شهرهای سنتی ایران را یافت و توسعه جدید و مهاجرت‌های بسیار پدید آمد.

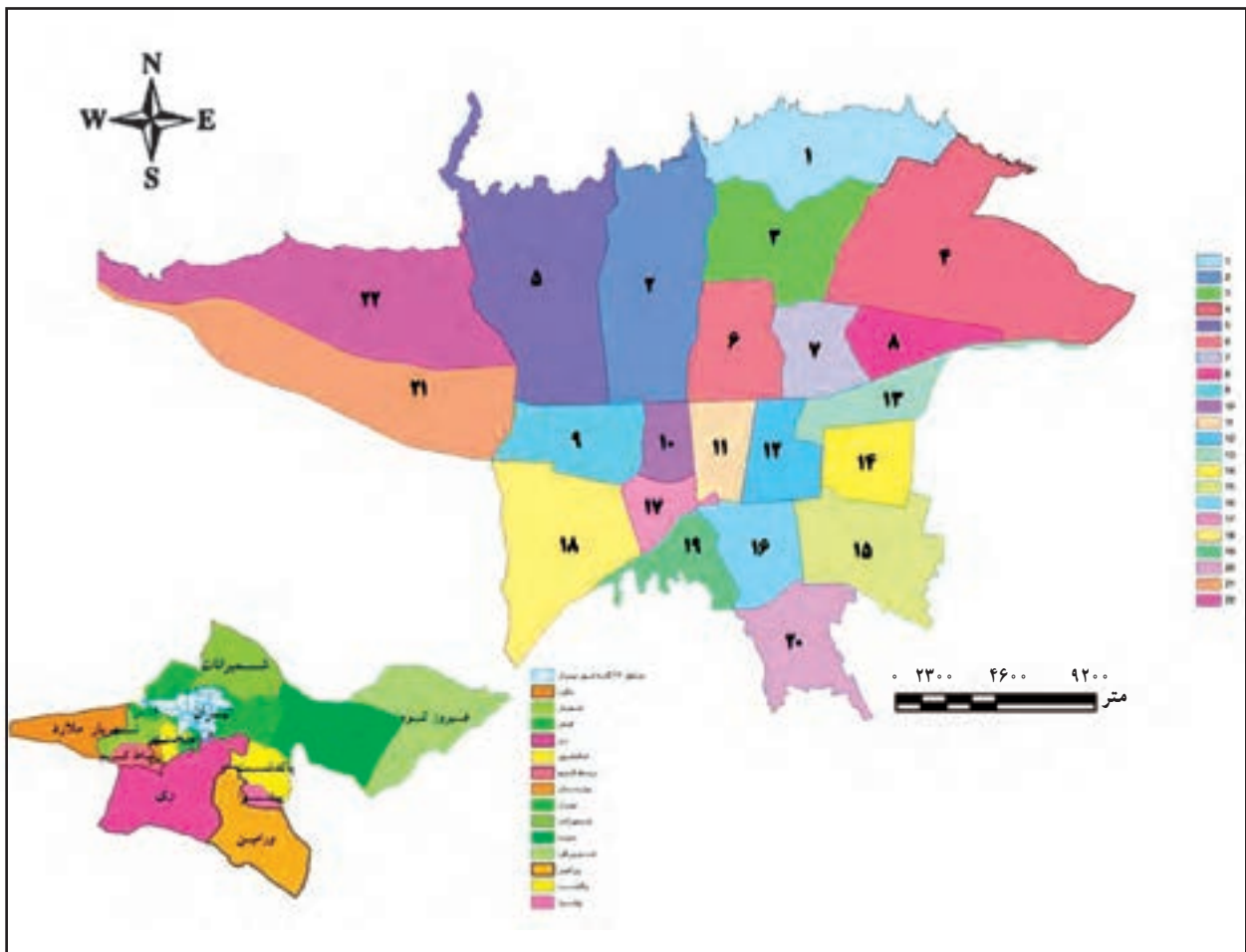

شکل ۱-۴- نقشه تهران در اوایل دوره ناصری

تهران دوره پهلوی

در سال‌های آغازین سلطنت رضاشاه که پویش شهرنشینی شکل تازه‌ای به خود گرفته بود، جمعیت شهر تهران بار دیگر روبه فزونی نهاد؛ از این رو، دست‌اندرکاران به فکر گسترش بناهای شهر افتادند. در سال ۱۳۰۹، شهردار وقت که خواهان نوسازی و توسعه شهر تهران بود، بدون توجه به اهمیت تاریخی بناها تمام حصارها، برج و بارو و دروازه‌ها را ویران کرد؛ اما محله‌های پیرامون این دروازه‌ها باقی ماندند. از میان محله‌های باقی‌مانده می‌توان محله سنگلج، چال میدان، خانی‌آباد، گود زنبورک‌خانه، پامنار، دروازه قزوین، عودلاجان و ... را نام برد.

شکل ۲-۴- مناطق ۲۲ گانه شهر تهران

وجه تسمیه محله‌های تهران

● **عودلاجان** : این محله واقع در محدوده خیابان‌های پامنار (از غرب)، سیروس (از شرق)، چراغ برق (امیرکبیر) (از شمال) و بوذرجمهری (از جنوب) بوده است.

● **چال میدان** : نام چال میدان به زمان‌های بسیار قدیمی‌تر باز می‌گردد. به دلیل وجود دو مرکز بسیار قدیمی آیین تشیع در این مناطق (بقعه امامزاده یحیی و بقعه امامزاده سیداسماعیل) و نیز شکل‌گیری و توسعه آیین تعزیه‌خوانی و روایت نهضت عاشورا و نیز تمرکز مراکز اقتصادی آن زمان محله بازار در مجاورت این منطقه توسعه یافت.

● **سنگلج** : سنگلج یکی از محله‌های قدیمی شهر تهران است. محله سنگلج از ضلع جنوبی پارک شهر، خیابان بهشت تا بازار قوام‌الدوله و از غرب تا خیابان وحدت اسلامی و ۳۰ تیر و از شرق تا خیابان خیام امتداد داشته است. برخی نام سنگلج را دگرگون شده «سنگ رج» دانسته‌اند. رج به معنی ردیف است و اصطلاح سنگ رج مربوط به تقسیم آب با پاره‌های سنگ بوده است.

● **پل چوبی** : قبل از اینکه شهر تهران به شکل امروزی خود درآید، دور شهر دروازه‌هایی بنا شده بود تا دفاع از شهر ممکن باشد، یکی از آن‌ها دروازه شمیران بود با خندق‌هایی پر از آب در اطرافش که برای عبور از آن از پل چوبی استفاده می‌شد امروزه از این دروازه و آن خندق پر از آب اثری نیست، اما این محل همچنان به نام پل چوبی معروف است.

● **ونک** : نام ونک تشکیل شده است از دو حرف (ون) که نوعی درخت است (زبان گنجشک) و حرف (ک) که به صورت صفت ظاهر می‌شود.

● **فرحزاد** : این منطقه به دلیل آب و هوای فرح‌انگیزش به همین نام معروف شده است.

● **جوادیه** : بسیاری از زمین‌های جوادیه متعلق به آقای فردانش بوده که اهالی محل به او جواد آقا بزرگ لقب داده بودند. مسجد جامعی نیز توسط جواد آقا بزرگ در این منطقه بنا شده است که به نام مسجد فردانش هم معروف است.

سابقه تاریخی شهرستان‌های استان تهران

● ری: یکی از نقاط باستانی ایران با آثاری از هزاره‌های چهارم و پنجم قبل از میلاد است. درباره پیدایش شهر باستانی ری، مانند دیگر شهرهای باستانی، افسانه‌های متفاوتی وجود دارد. بنای آن، گاه به شیث بن آدم (ابوالبشر)، گاه به منوچهر، پادشاه افسانه‌ای ایران، و گاه به هوشنگ، پسر کیومرث، نسبت داده می‌شود.

نام ری از دوره ساسانیان به بعد بر این شهر گذاشته شد و مردم این شهر با آمدن سپاهیان اسلام به دین اسلام گرویدند. در دوره اسلامی، ری پناهگاه فرمانداران بنی‌امیه بود. بر پایه اسناد و مدارک تاریخی، با آن که شهر ری بر اثر زلزله‌هایی چند (چون زلزله ۲۳۶ ق. ۸۵۰ یا ۸۵۱ م.) ویران شد و یورش ترکان نیز بر آن آسیب‌های فراوان وارد آورد، همچنان پایدار ماند. ری در سال ۶۱۷ ه. ق. مورد حمله وحشیانه مغولان قرار گرفت و علاوه بر قتل عام مردم، بناهای آن نیز با خاک یکسان شد. ری اندکی بعد از آن، دوباره رو به آبادانی گذاشت و بار دیگر در سال ۷۸۶ ه. ق. بر اثر حمله سپاهیان تیمور به ویرانه‌ای بدل شد.

شکل ۳-۴- برج طغرل

● ورامین: علاوه بر تپه‌ها و محوطه‌های تاریخی مربوط به قرون پیش از میلاد، آثار فراوانی از قرون هفتم و هشتم ه. ق. در این شهرستان دیده می‌شود. آبادانی ورامین پس از ویرانی ری توسط مغولان و تیموریان شروع شد. مردم ری پس از خرابی این شهر به ورامین نقل مکان کردند. این شهر همواره یکی از مراکز تجمع شیعیان بوده است. ورامین که امروزه یکی از شهرهای بزرگ استان تهران و به عنوان یکی از شهرک‌های اقماری عمده مطرح است.

شکل ۴-۴- مسجد جامع ورامین

● **دماوند:** در کتیبه شاپور و کتیبه پایکولی از زمان نرسی (۳۰۲-۲۹۳ م.) از ساتراپ‌های دماوند نام برده شده است. چند

شکل ۴-۵- برج شبلی دماوند

دهه قبل نزدیک شهر دماوند دو ظرف سفالین قرمز رنگ بدون پایه به طور اتفاقی به دست آمد که قسمتی از ظرف به شکل سرگوزن بود و نیز در همین مکان، دو سکه از فرهاد دوم (۱۳۸ پ.م.) و مهرداد دوم (۱۲۳-۸۸ پ.م.) اشکانی کشف شد. همچنین، روی یک مهر ساسانی که در دماوند کشف شد، نام «دماوند» حک شده است. این مهر اکنون در موزه شهر کلکته هند نگهداری می‌شود. در متون اسلامی نیز نام این محل به صورت «دباوند» آمده است. شاهنامه فردوسی را می‌توان در شمار اسناد قدیمی که از دماوند نام برده است، به حساب آورد. فردوسی بارها از این شهر در شاهنامه نام برده و کوه دماوند را آشیانه سیمرخ، آموزنده زال، پدر رستم، دانسته است. دماوند در سال ۳۰ ه.ق. در زمان خلافت عثمان به دست مسلمانان فتح شد. با وجود زلزله‌های زیادی که در دماوند روی داده و خرابی‌های زیادی که به بار آورده است، اما به سبب آب و هوای خوب، خاک‌های حاصلخیز، موقعیت عالی نظامی واقع در بین مازندران و فلات مرکزی زندگی همیشه در آن جا رواج داشته است.

یکی از دروازه‌های قدیم تهران

عمارت الماس (مجموعه کاخ گلستان)

مسجد سپهسالار (شهید مطهری)

کاخ گلستان

تکیه دولت (مراسم تعزیه)

کاخ شهرستانک

عمارت دوشان تپه

تعزیه

شکل ۴-۶- برخی از مکان‌های تاریخی و مذهبی استان تهران